

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρος, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγές για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiatis.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομιανή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση.....	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα

Γιώργος Κούζας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

gkouzas@phil.uoa.gr

Περίληψη

Στη μελέτη αυτή ερευνάται το ζήτημα του κουτσομπολιού στο Διαδίκτυο και πώς επηρεάζει τις ζωές των κατοίκων ενός δήμου της Αττικής. Η μελέτη αυτή έχει μια διττή στόχευση: από τη μια πλευρά, στοχεύει να αναδείξει τον καθημερινό κοινωνικό σχολιασμό των ανθρώπων ως μέσον διαμόρφωσης συμπεριφορών αλλά και ευρύτερων στρατηγικών και από την άλλη, εστιάζει στην ανάδειξη των δραστηριών σχέσεων κοινωνικής πραγματικότητας και ψηφιακών κόσμων, όπως δομούνται και διαρκώς αναδημιουργούνται σήμερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (με έμφαση στο Facebook).

Λέξεις-κλειδιά: κουτσομπολιό, Facebook, φήμες, γειτονιά, ψηφιακές πληροφορίες

Abstract

The study has two main goals: Firstly, to illustrate the importance of the topics prevailing during gossip, which is believed to be a type of speech without any meaningful subjects. Nevertheless, as illustrated by the ethnographic field research, gossip is organized around specific topics that constantly feed the conversation. Secondly, the analysis of gossip's content in internet platforms such as Facebook shall illustrate that it has a specific structure that contributes to convincing the group members on the importance of what is being said and, most importantly, convincing them that what is being said is true.

Keywords: digital information, Facebook, gossip, neighborhood, rumors

Εισαγωγικά και στόχοι της εργασίας

Η παρούσα εργασία δεν εντάσσεται απολύτως στο πεδίο της ψηφιακής λαογραφίας. Είναι μια εργασία που βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ κοινωνικής και ψηφιακής λαογραφίας, καθώς στοχεύει να αναδείξει τη σύνδεση μεταξύ ψηφιακής και κοινωνικής πραγματικότητας. Πρόκειται για μια διάσταση, στην οποία δεν έχουν εστιάσει οι ερευνητές στην Ελλάδα. Εντούτοις είναι αναγκαία μια παράλληλη μελέτη του πραγματικού και του ψηφιακού κόσμου, καθώς τα δύο αυτά περιβάλλοντα αλληλοεπηρεάζονται και το ένα επιδρά καταλυτικά στη διαμόρφωση του άλλου (Φουλίδη, 2015). Επιπρόσθετα, θα εστιάσουμε όχι γενικά και γενικευτικά σε διάφορα είδη λαϊκού λόγου αλλά σε ένα συγκεκριμένο και ελάχιστα μελετημένο: το κουτσομπολιό. Ειδικότερα θα ασχοληθούμε την κυκλοφορία διαφόρων κοινωνικών σχολιασμών (κουτσομπολιών) στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ειδικότερα σε μια συγκεκριμένη ομάδα στο Facebook. Έμφαση, επίσης, θα δώσουμε όχι μόνο στην παρουσία του κουτσομπολιού στον ψηφιακό κόσμο, απλώς ως «πληροφορία», αλλά θα επικεντρωθούμε στη διάχυση κουτσομπολιών από το Διαδίκτυο στην καθημερινή ζωή και το αντίστροφο (Kouzas, 2020, σ. 28). Βασικοί μας στόχοι είναι τελικά να αναδειχθεί η αλληλοτροφοδότηση μεταξύ ψηφιακής και κοινωνικής πραγματικότητας ή με άλλα λόγια μεταξύ καθημερινής ζωής και Διαδικτύου και σε ένα δεύτερο επίπεδο στοχεύουμε να εστιάσουμε στις

μεταμορφώσεις των πληροφοριών από το επίπεδο της πρωτογενούς προφορικότητας στο επίπεδο της ηλεκτρονικής προφορικότητας με ιδιαίτερα έμφαση στο ζήτημα του κουτσομπολιού.

Θεωρητικό πλαίσιο: Κουτσομπολιό, εντροπίες και ψηφιακές πληροφορίες

Προτού περάσουμε στην ανάλυση αυτής της διττής και αλληλοτροφοδοτούμενης σχέσης μεταξύ Διαδικτύου και κοινωνικής πραγματικότητας, θα πρέπει αφενός να ορίσουμε την έννοια του κουτσομπολιού και πώς διαφοροποιείται από άλλα συναφή -αλλά όχι ταυτόσημα- είδη του λαϊκού λόγου, όπως είναι οι φήμες, οι διαδόσεις, οι αστικοί θρύλοι και οι θεωρίες συνωμοσίας και αφετέρου να εστιάσουμε στην παραγωγή και διάδοση των ψηφιακών πληροφοριών στα πλαίσια της διαδικτυακής εξάπλωσης των πληροφοριών σήμερα. Στο σημείο αυτό μπορούμε να εξετάσουμε τις παραπάνω έννοιες πιο συγκεκριμένα.

Όπως έχω επισημάνει και σε ένα πρόσφατο μελέτημά μου το κουτσομπολιό και οι κοινωνικές λειτουργίες του είναι ένα αντικείμενο μελέτης και έρευνας τόσο γοητευτικό και συγχρόνως τόσο δύσκολο να προσεγγιστεί (Κούζας, 2018, σσ. 181-182). Είναι γοητευτικό επειδή, αποτελεί μια «υποτιμημένη» μορφή λόγου, σύμφωνα με τον Gilmore (1978) που μελέτησε ανθρωπολογικά την λειτουργία του κουτσομπολιού σε μια αγροτική κοινότητα της Ισπανίας, και η οποία μορφή πέρα από την τεράστια φασματική διάσταση που έχει (θετικές αλλά και αρνητικές λειτουργίες μέσα στην κοινωνική ζωή) είναι ταυτόχρονα και εξαιρετικά δύσκολη ως προς την ολιστική προσέγγιση και ανάλυσή της. Γιατί υπάρχει όμως αυτή η δυσκολία ως προς την προσέγγιση. Απάντηση στο ζήτημα αυτό προσπάθησε να δώσει αρκετές δεκαετίες πριν ο κορυφαίος Γερμανός λαογράφος Hermann Bausinger. Σε δύο πολύ γνωστές μελέτες του (Bausinger, 1958· Bausinger, 1977) αναφέρθηκε εκτενώς στη δυσκολία καταγραφής αλλά και κοινωνικής ανάλυσης αυτής της μορφής του λαϊκού λόγου. Η δυσκολία αυτή έγκειται στο γεγονός αφενός της «ρευστής» μορφής του κουτσομπολιού (που δεν έχει δηλαδή σταθερά μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως τα άλλα είδη του έντεχνου λαϊκού λόγου) και αφετέρου στις πολυποίκιλες «κοινωνικές σκηνές» στις οποίες εκτυλίσσεται η διαδικασία του κουτσομπολιού, που εκτείνονται από τους χώρους εργασίας και κοινωνικών επαφών μέχρι το σαλόνι μιας οικογένειας ή τη συζήτηση δύο ανθρώπων στην ουρά ενός ταμείου. Και οι δύο παραπάνω παράμετροι, επισημαίνει ο Bausinger (1977, σσ. 324-326) από τη μία πλευρά δεν μας παρέχουν το σταθερό έδαφος για να αναλύσουμε αυτό το είδος του λόγου, ενώ από την άλλη δημιουργείται και σύγχυση με άλλα είδη του λαϊκού λόγου με τα οποία ομοιάζει το κουτσομπολιό, χωρίς όμως να ταυτίζεται.

Τα είδη αυτά είναι οι φήμες, οι διαδόσεις, οι αστικοί θρύλοι και βέβαια οι θεωρίες συνωμοσίας που γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση κατά τα τελευταία χρόνια. Ανάμεσα σε αυτά τα είδη υπάρχει τόσο διαφορά περιεχομένου όσο και διαφορά διαστήματος διάδοσης των πληροφοριών. Το κουτσομπολιό σύντομα μπορεί να οριστεί ως ο κοινωνικός σχολιασμός ανθρώπων ή κοινωνικών καταστάσεων (Κούζας, 2018 · Kouzas, 2020). Δεν έχει μόνον πληροφοριακό χαρακτήρα αλλά χαρακτηρίζεται από έντονη κοινωνική δυναμική, αφού άλλοτε λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου του κοινωνικού περιβάλλοντος (στο χωριό ή στη γειτονιά της πόλης), ενώ δομεί μια δέσμη προδιαθέσεων στους μετέχοντες στις συζητήσεις. Οι προδιαθέσεις αυτές μπορούν να είναι είτε θετικές είτε αρνητικές απέναντι σε άτομα ή σε κοινωνικές καταστάσεις. Όπως έχει υπογραμμίσει ο Raj (2018, σ. 55) το κουτσομπολιό συγχέεται κατεξοχήν με τις φήμες και τις διαδόσεις.

Τέλος, αραιότερη -αλλά υπαρκτή- είναι η συσχέτιση του κουτσομπολιού με τους αστικούς θρύλους και με τις θεωρίες συνωμοσίας. Συχνά τα είδη αυτά του λόγου συγχέονται αν και έχουν εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο καθώς και στοχεύσεις. Ο βασικός λόγος που θεωρούνται ως παρεμφερή είδη, σύμφωνα με τον Raj (2018, σσ. 55-56), δεν είναι τόσο η μορφολογική συγγένειά τους, ούτε φυσικά η ομοιότητα ως προς το περιεχόμενό τους αλλά κατά βάση το κοινωνικό περιβάλλον και οι συνθήκες μέσα στις οποίες λέγονται, που είναι συνήθως οι σύντομες συζητήσεις σε φιλικές παρέες σε συνθήκες χαλαρότητας και ευχάριστης διάθεσης. Είναι πάντως γεγονός πως οι αστικοί θρύλοι δεν ταυτίζονται με τις θεωρίες συνωμοσίας. Πιο συγκεκριμένα οι αστικοί θρύλοι είναι

σύντομες ιστορίες που εκκινούν από μια αληθή ιστορική βάση και μεταπλάθονται καθώς διαδίδονται από στόμα σε στόμα (Νουνανάκη, 2022). Συνήθως αναφέρονται σε ευρέως γνωστά άτομα ή σε κτήρια και συνδέονται με τα θέματα του φόβου και της αγωνίας. Αντίθετα, οι θεωρίες συνωμοσίας μπορούν να χαρακτηριστούν ως οι σύντομες διηγήσεις που προσπαθούν να ερμηνεύσουν γεγονότα της καθημερινής ζωής με βάση τη συνωμοτική και πάντοτε μυστική δράση ατόμων και κυρίως ομάδων που εξυπηρετούν συγκεκριμένα συμφέροντα. Οι θεωρίες συνωμοσίας σήμερα γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση κυρίως για ζητήματα που έχουν σχέση είτε με παγκόσμια διακινούμενες ιδέες είτε με οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα (Κούζας, 2021, σσ. 801-803). Γενικότερα οι θεωρίες συνωμοσίας σύμφωνα με τον φιλόσοφο Taguieff (2015, σσ. 27-34), αν και είναι παντελώς αναπόδεικτες, εντούτοις για μια μεγάλη μερίδα του κόσμου αποτελούν μια απάντηση σε ζητήματα που τους απασχολούν και ουσιαστικά συνιστούν μια διέξοδο στα αδιέξοδά τους.

Οι πληροφορίες που μεταδίδονται μέσω του κουτσομπολιού, πιστεύω, πως αποτελούν μια ιδανική περίπτωση μελέτης όσον αφορά την ψηφιακή λαογραφία. Όπως έχουν επισημάνει η Γκασούκα και η Φουλίδη (2017, σσ. 159-161) το Διαδίκτυο έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά: από τη μία πλευρά είναι χώρος παραγωγής και διαρκούς αναπαραγωγής πολιτισμικών εκφράσεων και από την άλλη πλευρά, είναι ένας χώρος υπερμετάδοσης και διάδοσης πληροφοριών. Σε αυτό το σημείο αξίζει να εστιάσουμε κάπως παραπάνω σε δύο βασικούς όρους που σχετίζονται γενικότερα με τη διασπορά ειδήσεων στο Διαδίκτυο αλλά και ειδικότερα με το θέμα του κουτσομπολιού που μας ενδιαφέρει στην παρούσα ανακοίνωση: στον όρο «εντροπία» και στον όρο «ψηφιακή πληροφορία». Ειδικότερα όπως επισημαίνουν η Δουκάτα και ο Πολίτης (2014, σσ. 424-425) εντροπία είναι «η τάση της πληροφορίας να μεγαλώνει, να εξαπλώνεται και να γίνεται όλο και περισσότερο πολύπλοκη». Όπως επισημαίνουν οι δύο ερευνητές η πληροφορία στο Διαδίκτυο έχει 4 βασικά χαρακτηριστικά: α) διαρκώς μεγεθύνεται, β) συνεχώς μεταβάλλεται, γ) αποκτά χαρακτήρα εφήμερο και δ) είναι δύσκολα ελέγξιμη και διαχειρίσιμη. Ως εκ τούτου καταλήγουν η Δουκάτα και ο Πολίτης (2014, σ. 424) ότι η εντροπία της πληροφορίας τελικά γεννά προϊόντα παραπληροφορίας σε μεγάλο βαθμό στον ψηφιακό κόσμο και για αυτό το λόγο πρέπει να υπάρχει συνεχής έλεγχος και αξιολόγηση συγκριτική των πληροφοριών που λαμβάνουμε. Στο σημείο αυτό μπορούμε να υπογραμμίσουμε ότι το ψηφιακό περιβάλλον έχει παρεμφερείς λειτουργίες ως προς την διάδοση των πληροφοριών με την κοινωνική πραγματικότητα και σε ένα δεύτερο επίπεδο να αποδεχτούμε πως τόσο οι πληροφορίες στο Διαδίκτυο όσο και οι κοινωνικοί σχολιασμοί και οι φήμες στην καθημερινή μας ζωή ακολουθούν αυτή τη «διαδρομή μεταμόρφωσης» όπως εύστοχα την έχουν αποκαλέσει αρκετές δεκαετίες πιο πριν οι Allport και Postman (1947, σσ. 25-28) θέλοντας να δείξουν πόσο παραμορφώνεται ο αρχικός πυρήνας των πληροφοριών όταν διαδίδονται από στόμα σε στόμα. Έτσι τελικά οι πληροφορίες μεταλλάσσονται, συχνά σε τέτοιο βαθμό ώστε μετά από τη διάδοσή τους να καθίστανται εντελώς διαφορετικές σε σύγκριση με την αρχική μορφή τους.

Σε αυτό το σημείο τίθεται ένας προβληματισμός που έχει απασχολήσει κοινωνικούς επιστήμονες στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα: κατά πόσον είναι αξιόπιστες οι ψηφιακές πληροφορίες και αν τελικά μπορούν να εκληφθούν ως αξιόπιστες πληροφορίες ή αν εντέλει αγγίζουν το επίπεδο της παραπληροφόρησης; Το ζήτημα οπωσδήποτε είναι σύνθετο και δεν μπορεί να απαντηθεί μονολεκτικά. Όπως σωστά επισημαίνει ο Καπανιάρης (2017, σσ. 36-37) τόσο ο αριθμός όσο και η αξιοπιστία των πληροφοριών στο Διαδίκτυο συνδέθηκε άρρηκτα με τη γιγάντωση του αριθμού των υπερσυνδέσεων και των μηχανών αναζήτησης από τη δεκαετία του 2.000 και έπειτα. Οι συνθήκες διάδοσης, τα μέσα διαχείρισης των πληροφοριών στο Διαδίκτυο αλλά και οι συνθήκες πρόσβασης σε αυτές, όλα τα παραπάνω είναι στοιχεία που κατά τον Dreyfus (2003, σσ. 37-38) είναι λογικό να δημιουργούν προβληματισμό -και μάλιστα αναμενόμενο- στους ερευνητές.

Άλλοι ερευνητές, όπως ο Blank (2009), προχωρούν ένα βήμα παρακάτω. Ο γνωστός ερευνητής χαρακτηρίζει τις ψηφιακές πληροφορίες ως «υβριδικά δημιουργήματα» υπό μια διττή έννοια: θεωρεί ότι πρώτον έχουν μια μη σταθερή μορφή που τα φέρνει σε αντίθεση με τα δημιουργήματα άλλων μέσων κατά το παρελθόν, π.χ. με το κεφάλαιο ενός βιβλίου ή με το άρθρο μιας εφημερίδας και κατά δεύτερον υπογραμμίζει το γεγονός της συνεχούς αναδόμησης τους, πώς πρόκειται δηλαδή για πληροφορίες που συνεχώς αλλάζουν μορφή ανάλογα με τις παρεμβάσεις διάφορων χρηστών στις

πλατφόρμες. Η άποψη αυτή του Blank μπορεί να θεωρηθεί κομβικής σημασίας καθώς αναδεικνύει την διαφορετική φύση των διαδικτυακών πληροφοριών, ενώ τονίζει και το πολύσημο του χαρακτήρα αυτών των πληροφοριών που διαρκώς αναδημιουργούνται. Με τις απόψεις του Blank συμφωνούν και άλλοι ερευνητές. Για παράδειγμα η Δουκάτα και ο Πολίτης (2014, σσ. 408-413) αποδέχονται την απόλυτη διαφορετικότητα των ψηφιακών πληροφοριών, ως προς τις δυνατότητες διάδοσης και ως προς την πληροφοριακή δυναμική τους. Παράλληλα, όμως διατυπώνουν έναν εύλογο προβληματισμό για την εγκυρότητα των ψηφιακών πληροφοριών, σημειώνοντας ότι «η ψηφιακή πληροφορία μπορεί να αποθηκεύσει την παραπληροφόρηση αλλά και την αλήθεια» (Δουκάτα & Πολίτης, 2014, σ. 425). Είναι πάντως γεγονός ότι όπως επισημαίνουν οι δύο ερευνητές οι πληροφορίες στο Διαδίκτυο δύσκολα μπορούν να επαληθευτούν, αφού δεν γνωρίζουμε πάντοτε τον δημιουργό τους και επιπλέον σε πολύ μεγάλο βαθμό αναπαράγονται και αναδημοσιεύονται άκριτα σε διάφορες ιστοσελίδες. Με τις απόψεις του Blank συμφωνούν και η Γκασούκα και η Φουλίδη (2017, σσ. 160-161) επισημαίνοντας την πολλαπλή φύση των πληροφοριών στο Διαδίκτυο τονίζοντας την ομαδική τους φύση και ότι αποτελούν «επιμέρους προϊόντα πολλών δημιουργών». Επιπρόσθετα, εστιάζουν στο γεγονός ότι δεν οι ψηφιακές πληροφορίες υπερβαίνουν τους παράγοντες του χώρου και του χρόνου, γεγονός που τις αποδεσμεύει από τα συμβατικά πλαίσια διάδοσης του παρελθόντος (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012).

Πάντως, ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη θεωρητική εισαγωγή θα επανέλθω στον Καπανιάρη (2017, σ. 38), ο οποίος ορθά αντιμετωπίζει αυτή διχοτομική αντίληψη μεταξύ πληροφορίας και παραπληροφόρησης. Ξεπερνά αυτόν τον διχοτομικό δυισμό, επισημαίνοντας ότι το δεν πρέπει οι ψηφιακές πληροφορίες να μας δημιουργούν αμηχανία ή επιφυλακτικότητα, καθώς αφενός το Διαδίκτυο είναι ένα άλλο μέσον πληροφόρησης και ενημέρωσης που υφίσταται σε ένα άλλο πλαίσιο διαφορετικό από όσα μέσα ενημέρωσης γνωρίζουμε και αφετέρου υπάρχουν κριτήρια αξιολόγησης της κάθε πληροφορίας. Επομένως, δεν πρέπει να εκλαμβάνουμε το Διαδίκτυο ως άλλο ένα μέσο, αλλά πρέπει να το θεωρούμε ως μια εντελώς ξεχωριστή περίπτωση μέσου ενημέρωσης, το οποίο είναι κατά πολύ διαφορετικό από τα άλλα συμβατικά μέσα, όπως για παράδειγμα τις εφημερίδες, τα περιοδικά ή την τηλεόραση (πρβλ. Βαρβούνης & Καπανιάρης, 2021, σσ. 97-111). Οι παραπάνω απόψεις του Καπανιάρη, πιστεύω, πως μας απελευθερώνουν από περιορισμούς και μας δίνουν τη δυνατότητα να λάβουμε πληροφορίες από το Διαδίκτυο χωρίς επιφυλάξεις.

Μεθοδολογικές προσεγγίσεις

Όπως επισημάνθηκε και προηγούμενα η εθνογραφική αυτή έρευνα έλαβε χώρα τόσο στο Διαδίκτυο όσο και σε μια συγκεκριμένη κοινότητα της Αττικής, την Ραφήνα. Η επιλογή του συγκεκριμένου τόπου δεν ήταν τυχαία. Από τη μια πλευρά ήταν ένα μέρος ιδανικό για έρευνα πεδίου. Στη συγκεκριμένη περιοχή διαμένω κατά τους θερινούς μήνες, ενώ από την άλλη πλευρά αποτελεί ένα σχετικά μικρό δήμο 10. 000 κατοίκων, γεγονός που μου επιτρέπει να διατηρώ κάποια δίκτυα πληροφορητών στην περιοχή. Και αυτή η παράμετρος είναι σημαντική και για την έρευνα στο Διαδίκτυο, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω. Η Ραφήνα επομένως δεν είναι η αχανής πόλη όπου δεν μπορεί να γίνει ταύτιση με του χώρου και των ανθρώπων με όσα παρουσιάζονται σε σελίδες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που αφορούν τη συγκεκριμένη περιοχή. Αντίθετα, αρκετοί κάτοικοι, κυρίως όσοι είναι γηγενείς κάτοικοι της περιοχής, γνωρίζονται μεταξύ τους -έστω και εξ όψεως. Αυτές οι πολυετείς γνωριμίες αφενός ενδυναμώνουν τα δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ των Ραφηνιωτών και αφετέρου μειώνουν το αίσθημα ανοικείωσης με την περιοχή. Επομένως, η Ραφήνα μπορώ να υποστηρίξω πως αποτελεί έναν ιδεώδη χώρο για την έρευνα πεδίου.

Η έρευνα για το κουτσομπολιό στην κοινωνική ζωή και τη διαρκή ανατροφοδότησή του από τις αναρτήσεις στο Facebook στηρίχτηκε σε μια σειρά μεθοδολογικών εργαλείων. Τέτοια εργαλεία υπήρξαν: η παρατήρηση και ειδικότερα η συμμετοχική παρατήρηση σε χώρους όπου κατεξοχήν εκτυλίσσονται καθημερινές συζητήσεις, όπως για παράδειγμα τα καφενεία, οι καφετέριες και η κεντρική αγορά της Ραφήνας (Ιωσηφίδης, 2008, σσ. 125-126). Ακολούθησαν οι συνεντεύξεις,

ατομικές και ομαδικές, οι οποίες στηρίχτηκαν κατά βάση σε ημι-δομημένα ερωτηματολόγια που εστίαζαν στο κουτσομπολιό και τις κοινωνικές του προεκτάσεις καθώς και στην ανατροφοδότηση που υπάρχει από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Κούζας, 2018). Ειδικότερα οι ομαδικές συνεντεύξεις, γνωστές και ως ομάδες εστίασης (focus groups) με βοήθησαν από τη μια πλευρά να εντοπίσω τα κουτσομπολιά που έχουν μεγαλύτερη διάδοση στην περιοχή και από την άλλη συνέβαλαν στο να υπάρξει και ένας έλεγχος των πληροφοριών ώστε να μπορέσω να διαπιστώσω πόσες από τις πληροφορίες ήταν αληθείς και πόσες κινούνταν σε ένα επίπεδο «υπερβολής» και ήταν εν πολλοίς αναληθείς (Ιωσηφίδης, 2008, σσ. 135-137). Ουσιαστικά μέσα από τις ομαδικές συνεντεύξεις τα ίδια τα κοινωνικά υποκειμένα επιβεβαιώνονταν ή διαψεύδονταν. Όπως καθίσταται εμφανές, και τα μεθοδολογικά εργαλεία της κλασικής εθνογραφικής προσέγγισης μπορούν -όχι φυσικά να υποκαταστήσουν- αλλά τουλάχιστον να συμπληρώσουν ουσιαστικά τα μεθοδολογικά εργαλεία της διαδικτυακής εθνογραφίας.

Η έρευνα στο Διαδίκτυο περιλάμβανε πληροφορίες από την ομάδα ΡΑΦΗΝΑ-ΡΑΦΙΝΑ (<https://www.facebook.com/groups/arafin>) στο Facebook καθώς και πληροφορίες από το προφίλ των Ραφηνιωτών στο συγκεκριμένο μέσο κοινωνικής δικτύωσης. Κυρίως όμως επιδιώχθηκε η αντίστροφη πορεία, δηλαδή προσπάθησα να εξετάσω τη διάδραση του πραγματικού και του ψηφιακού κόσμου, κυρίως στο ζήτημα του κουτσομπολιού, όχι μέσα από το Διαδίκτυο (Μιχαήλ, 2009). Έκρινα ότι μια τέτοια προσέγγιση που να εστιάζει αποκλειστικά στο Διαδίκτυο θα ήταν οπωσδήποτε κειμενοκεντρική και πως θα εντασσόταν στο πλαίσιο και άλλων ανάλογων προσεγγίσεων που έχουν γίνει. Σκέφτηκα επομένως ότι θα ήταν μάλλον προσφορότερη μια αντίστροφη έρευνα: μια έρευνα που να αναδεικνύει μέσα από την έρευνα στο πεδίο με ποιους τρόπους το Διαδίκτυο επιδρά καθοριστικά στη ζωή των κοινωνικών υποκειμένων και πώς διαπλέκονται οι πληροφορίες τόσο από τον ψηφιακό κόσμο όσο και από την κοινωνική πραγματικότητα (McClelland, 2000, σσ. 182-184). Αυτό πιστεύω ότι επιτεύχθηκε όχι απλώς με την παρατήρηση όσων αποτυπώνονται σε σελίδες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αλλά με την παροχή των απόψεων των ίδιων των πληροφορητών στη συζήτηση για το πόσο το Διαδίκτυο και ιδιαίτερα το Facebook επηρέασε δομικά τμήματα της καθημερινής τους πραγματικότητας.

Τέλος, υπάρχει και μια άλλη παράμετρος στην έρευνα αυτή, την οποία θα χαρακτήριζα περισσότερο προσωπική: δεν είμαι εξειδικευμένος ερευνητής της ψηφιακής λαογραφίας. Θεωρώ όμως ότι είμαι ερευνητής πεδίου με την έννοια των ερευνητών που προβαίνουν σε συστηματική επιτόπια εθνογραφική έρευνα. Από αυτή την άποψη, πιστεύω πως μπορώ να συμβάλω στα ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας και με μια άλλη «αντίστροφη» οπτική επί του θέματος, με την έρευνα πεδίου, που ίσως όμως να αποδειχτεί εξίσου χρήσιμη με την ψηφιακή εθνογραφική προσέγγιση για τα ζητήματα της έρευνας των πολιτισμών του Διαδικτύου ευρύτερα.

Οι κύκλοι των διαδόσεων και των φημών: μετασχηματισμοί του κουτσομπολιού από στόμα σε στόμα και από οθόνη σε οθόνη

Στο τμήμα της μελέτης που ακολουθεί θα προσπαθήσουμε να επικεντρωθούμε σε δύο βασικές λειτουργίες του κουτσομπολιού: στην κοινωνική επίδραση που έχει σε αυτό τον μικρό δήμο και στη διάδοση ειδήσεων από στόμα σε στόμα και βέβαια από την καθημερινή ζωή στο Διαδίκτυο και το αντίστροφο. Βασικές παραδοχές κατά τη διάρκεια της έρευνας υπήρξαν δύο: πρώτον, ότι δεν υπάρχει ένας αντιθετικός-διχοτομικός δυισμός μεταξύ ψηφιακών πληροφοριών και προφορικών («συμβατικών») πληροφοριών, όπως συχνά λανθασμένα προβάλλεται αλλά πως τα δύο αυτά πεδία αλληλοτροφοδοτούνται και επικοινωνούν όπως συμβαίνει και με την κοινωνική πραγματικότητα και την διαδικτυακή-ψηφιακή πραγματικότητα (Harrington & Bielby, 1995, σσ. 614-616). Δεύτερον, το κουτσομπολιό, δηλαδή η μετάδοση σχολιασμών (θετικών ή αρνητικών) είτε στην διά ζώσης επικοινωνία είτε στη διαδικτυακή παράγει ενεργήματα και επηρεάζει καθοριστικά τις ζωές των κοινωνικών υποκειμένων (Abrahams, 1970, σ. 292 · Gilmore, 1978, σ. 91). Επιπρόσθετα, και σε σχέση με όσα προηγήθηκαν και οι δύο μορφές κουτσομπολιού, στην καθημερινή ζωή και στο Διαδίκτυο,

δρουν συμπληρωματικά και δημιουργούν ένα συνολικό πλαίσιο κοινωνικών σχολιασμών, διαρκώς ανατροφοδοτούμενο, που δεν υφίσταται απλά ως ένα δίκτυο πληροφοριών αλλά ως ένα πλαίσιο δημιουργίας και αναμετάδοσης πληροφοριών που καθοριστικά επηρεάζει τις εντυπώσεις αλλά και τις πράξεις των κατοίκων της περιοχής (Kouzas, 2020, σσ. 27-28). Ας δούμε όμως αμέσως παρακάτω τα δεδομένα πιο συγκεκριμένα.

Όπως και σε παλαιότερες μελέτες μου, έτσι και στην παρούσα εκλαμβάνω την διαδικασία του κουτσομπολιού ως μια διαδικασία κοινωνική και παράλληλα δυναμική. Αυτό σημαίνει ότι δεν εξετάζω το ζήτημα κειμενοκεντρικά αλλά προσπαθώ να δω την κοινωνική δυναμική του προφορικού και του γραπτού λόγου (στο Διαδίκτυο) και με ποιους τρόπους επηρεάζει την καθημερινότητα των κατοίκων της περιοχής. Στην ουσία πρόκειται για μια ανθρωπολογική κατεύθυνση θεώρησης του κουτσομπολιού που θα εντάσσαμε όχι σε εκείνες τις κλασικές μελέτες όπως εκείνες του Gluckman (1963, σσ. 307-316) και του Hannerz (1967, σσ. 35-59) που εξέταζαν το κουτσομπολιό συνδυαστικά με τις κοινωνικές και τις οικονομικές δομές κάθε κοινότητας. Πολύ περισσότερο με ενδιέφερε να εστιάσω στη δραστική επίδραση του κουτσομπολιού στους συμπεριφορικούς κώδικες των ανθρώπων, ιδίως κατά την εποχή διάδοσης των πληροφοριών μέσω Διαδικτύου. Ως προς αυτή την διάδοση στην κοινότητα σε μεγάλο βαθμό ακολούθησα το παράδειγμα του Gilmore (1978, σσ. 89-99). Ο γνωστός ανθρωπολόγος πριν από 45 χρόνια έκανε εκτεταμένη έρευνα πεδίου σε χωριά της Νότιας Ισπανίας, φωτίζοντας ουσιαστικά τον ρόλο του κουτσομπολιού στις μικρές αυτές κοινότητες. Ανέδειξε το κουτσομπολιό ως ένα πολυσύνθετο μηχανισμό που λειτουργεί άλλοτε ως μηχανισμός ελέγχου και άλλοτε ως σύστημα προώθησης των μελών μιας κοινότητας. Ο Gilmore (1978, σ. 90) έκανε λόγο για τη «δραστική επίδραση» του κουτσομπολιού στις ζωές των κοινωνικών υποκειμένων, αφού ακόμα και αν δεν το κατανοούν, πάντοτε οι υπόρρητες και συγκαλυμμένες πληροφορίες δομούν μια δέσμη προδιαθέσεων για μελλοντικές δράσεις.

Προώθηση συμφερόντων και καθημερινών δραστηριοτήτων

Από την αρχή της έρευνας στην περιοχή της Ραφήνας, κατανόησα από τις συνομιλίες που είχα με τους πληροφορητές ότι το Διαδίκτυο σε πολύ μεγάλο βαθμό επηρέασε τις ζωές τους, όχι μόνον σε ένα επίπεδο «διευκόλυνσης» των καθημερινών δραστηριοτήτων αλλά κυρίως σε ένα επίπεδο διαχείρισης των πληροφοριών. Σε αυτό το σημείο μπορούμε να προβούμε σε μια διττή διάκριση των ψηφιακών πληροφοριών: πρόκειται για πληροφορίες γενικές και με μεγάλη διασπορά, πανελλήνια ή ακόμα και παγκόσμια, και πληροφορίες ειδικές που εστιάζουν σε μια ειδικότερη περιοχή, όπως είναι η Ραφήνα (Dreyfus, 2003, σσ. 34-36). Με αυτές τις πληροφορίες από το Διαδίκτυο θα ασχοληθούμε αμέσως παρακάτω. Από την έρευνα προέκυψε ότι αρκετοί πληροφορητές διαμορφώνουν τις καταναλωτικές τους προτιμήσεις βάσει των όσων διαβάζουν στο Διαδίκτυο και ειδικά στη σελίδα ΡΑΦΗΝΑ-RAFINA (<https://www.facebook.com/groups/arafin>) στο Facebook.

Αναφέρω δύο χαρακτηριστικές μαρτυρίες

«Οι πιο πολλοί σήμερα διαλέγουν σε ποιο γιατρό θα πάνε ή πού θα πάνε να ψωνίσουν από τα σχόλια γνωστών και φίλων στο Facebook. Αυτό εγώ δεν το θεωρώ κακό γιατί εκεί που κάποτε μάθαινες από 1-2 ανθρώπους πληροφορίες, τώρα μαθαίνεις τις απόψεις εκατοντάδων ανθρώπων. Και από αυτή την άποψη είναι κάτι πολύ θετικό για να αποφασίσεις να πας και στον πιο καλό επαγγελματία και στον πιο καλό γιατρό» (Βασιλική, 47 ετών)

«Σήμερα, η πιάτσα που λέγαμε παλιά, έχει γίνει το Διαδίκτυο. Πιστεύω ότι είναι καλό αυτό και τιμές συγκρίνεις και ξέρεις από τα σχόλια ποιος θα πάει να κάνει τη λαμογιά, είτε είναι γιατρός είτε ένας απλός μανάβης. Εδώ δεν υπάρχει ευγένεια, τα λένε όλοι τσεκουράτα και αυτό το θεωρώ πολύ σωστό γιατί μας δίνει αυθεντικές πληροφορίες και τελικά μας βοηθά σαν καταναλωτές, που τα συζητάμε μετά και τα συγκρίνουμε» (Πάνος, 28 ετών)

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κάτοικοι της περιοχής δεν αντλούν απλώς πληροφορίες από το Διαδίκτυο. Η σχέση τους με τις ιστοσελίδες και με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι απλώς πληροφοριακή και άρα σε ένα βαθμό «παθητική». Αντίθετα είναι μια σχέση ενεργητική που ενεργοποιεί προτιμήσεις και τάσεις (Hubert, 2003, σσ. 67-69). Από τη μία πλευρά, όπως φαίνεται από τον λόγο των πληροφορητών, επιλέγουν προϊόντα ή επαγγελματίες βάσει των όσων διαβάζουν στα διάφορα σχόλια στο Facebook. Αυτή είναι μια λειτουργία του Διαδικτύου που οπωσδήποτε έχει ένα πρακτικό αντίκτυπο αλλά ταυτόχρονα είναι και μια λειτουργία βαθιά κοινωνική, καθώς φαίνεται η διάδραση μεταξύ κοινότητας και ψηφιακής κοινότητας (Διαμαντάκη, 2003, σσ. 409-414). Η κοινότητα της Ραφήνας τροφοδοτεί τις διάφορες συζητήσεις στο Διαδίκτυο αλλά και τα διαδικτυακά σχόλια ωθούν τα κοινωνικά υποκείμενα προς συγκεκριμένες δράσεις. Οι δράσεις μάλιστα αυτές δεν σχετίζονται μόνο με τις ψηφιακές πληροφορίες αλλά προέρχονται και από την κοινωνική ώσμωση μεταξύ κοινωνικής και ψηφιακής πραγματικότητας. Όπως επεσήμανε παραπάνω ο πληροφορητής «μας δίνει αυθεντικές πληροφορίες και τελικά μας βοηθά σαν καταναλωτές, που τα συζητάμε μετά και τα συγκρίνουμε». Σε αυτό το σημείο μπορούμε να επισημάνουμε δύο βασικές συνιστώσες της όλης προσέγγισης: καταρχάς διαπιστώνουμε ότι το κουτσομπολιό δεν έχει μόνο πληροφοριακό χαρακτήρα αλλά έχει και δυναμική προοπτική μέσα στις κοινωνικές διαδικασίες. Αυτή τη διάσταση την είχε επισημάνει ο Cox (1970, σσ. 89-91) πενήντα και πλέον χρόνια πριν, όταν εξέτασε το κουτσομπολιό όχι απλώς ως μια ανταλλαγή πληροφοριών αλλά πολύ περισσότερο ως διαχείριση πληροφοριών που υπακούει σε ορισμένες στρατηγικές. Από την έρευνα, μπόρεσα να κατανοήσω ότι ο «απλός σχολιασμός» είτε δια ζώσης είτε διαδικτυακά έχει τη σημασία του ακόμα και για μια σοβαρή επιλογή, όπως για παράδειγμα για την επιλογή ενός γιατρού. Στη βαρύτητα των σχολίων δεν ζυγίζει τόσο η εγκυρότητά τους όσο το γεγονός ότι αναφέρονται δημόσια στο Facebook γεγονός που εκλαμβάνεται θετικά από τους πληροφορητές (Blank, 2013, σσ. 55-61). Επίσης, θετική θεωρείται η πληθώρα των σχολίων που αναφέρονται σε έναν επαγγελματία ή σε ένα μαγαζί.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο είναι ιδιαίτερα σημαντική η κυκλοφορία της πληροφορίας από το Διαδίκτυο στην καθημερινή ζωή (Blank, 2013, σσ. 55-61). Είναι μια ιδιαίτερη πτυχή της έρευνας που δείχνει, πιστεύω, καθαρά ότι η ψηφιακή πραγματικότητα δεν μπορεί να υπάρξει ξεχωριστά από την κοινωνική πραγματικότητα. Και τα δύο επίπεδα ζωής συνυπάρχουν και διαρκώς αλληλοεπιδρούν. Μια ανάλογη τάση υπάρχει και σε άλλα είδη έντεχνου λαϊκού λόγου, όπως για παράδειγμα στους αστικούς θρύλους, όπου η συνεχής ανατροφοδότηση από την κοινωνική πραγματικότητα γεννά και νέους σύγχρονους αστικού θρύλους στο Διαδίκτυο. Επίσης, σύμφωνα με τους πληροφορητές υπάρχει μια ακόμα διαφορά σε σύγκριση με το παρελθόν: ο βαθμός απήχησης και δραστηκής επίδρασης των ψηφιακών πληροφοριών. Όλοι συμφώνησαν ότι κατά την τελευταία δεκαετία όλο και περισσότεροι αναζητούν πληροφορίες στο Διαδίκτυο ενώ όσα διαβάζουν σε διαδικτυακούς τόπους έχουν μια βαρύτητα ως προς τις μελλοντικές τους κινήσεις (Howard, 2008, σσ. 195-197). Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός της εμπιστοσύνης σε ψηφιακές πληροφορίες οι οποίες μάλιστα έχουν τη μορφή του κουτσομπολιού. Γιατί συμβαίνει κάτι τέτοιο σε μια εποχή, κατά την οποία όλοι γνωρίζουμε πως όσα γράφονται στο Διαδίκτυο δεν είναι πάντοτε ακριβή. Πιστεύω πως το θέμα τοποθετεί σε μια σωστή βάση ο Shermer (1997, σσ. 107-111), ο οποίος επεσήμανε ότι μεγάλο τμήμα του κόσμου αρέσκεται να ακούει φήμες ή κουτσομπολιά που είναι ανυπόστατα ακριβώς επειδή πιστεύει πως μαθαίνει πληροφορίες «ξεχωριστές», στις οποίες ελάχιστοι άνθρωποι έχουν πρόσβαση. Αυτή η συνωμοτικού τύπου λογική γύρω από τη διάχυση και διαχείριση των πληροφοριών βρίσκει εφαρμογή και στη περίπτωση του κουτσομπολιού που περνά από το Διαδίκτυο στην κοινωνική ζωή και αντίστροφα.

Μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου της ζωής της κοινότητας

Μια άλλη ομάδα αφηγήσεων σχετικών με το Facebook και με τον δραστικό αντίκτυπό του στην κοινωνική ζωή της Ραφήνας, αποτελούσαν οι διηγήσεις για το κουτσομπολιό που τελικά προωθείται μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και λειτουργεί ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου των

κατοίκων της περιοχής. Ένα από τα βασικότερα ζητήματα που συνάντησα στην επιτόπια έρευνα ήταν το «ξαφνικό» νέο το οποίο δεν ήταν ευρέως γνωστό και μαθεύτηκε ξαφνικά στην τοπική κοινωνία από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αναφέρω δύο σχετικά παραδείγματα:

«Η μάνα μου κάθεται και βλέπει τι ψώνισαν οι φίλες της. Και όχι μόνο βλέπει αλλά και διασταυρώνει. Για παράλληλα τις προάλλες η θεία μου η Ρούλα της είχε πει ότι ήταν ψιλοχάλια και δεν θα έβγαιναν μαζί για καφέ, ενώ είδε από ανάρτηση άλλης φίλης της ότι την ίδια μέρα η Ρούλα είχε πάει για καφέ με τη Ρένα και είχανε πάει και στο πανηγύρι του Αγίου Λουκά και ψώνισαν εκεί διάφορα πράγματα. Έτσι η μάνα μου ψυχράνθηκε λίγο με τη θεία. Αλλά τελικά σήμερα δεν μπορεί να μείνει τίποτα κρυφό» (Αγγελική, 35 ετών)

«Ο Τάσος είναι εν πολλοίς ένας καλόπιστος άνθρωπος μέχρι αηδίας. Έχει δανείσει στη Φωτεινή και τον άντρα της τόσες φορές λεφτά και κάθε βράδυ τσακωνόμασταν. Μέχρι που έφτιαξα προφίλ στο Facebook και έκανα φίλη τη Φωτεινή και έδειξα στον Τάσο πως δεν έχει ανάγκη από χρήματα. Ευτυχώς πείστηκε και εκείνος και κατάλαβε πως μόνο του κλαίγονταν και από τότε σταμάτησε να τους δανείζει. Είδε πως οι άνθρωποι είχαν λεφτά από τις εξόδους που έκαναν και από όσα ζούσαν και απλά τον δούλευαν... » (Ελένη, 62 ετών)

Ένα από τα βασικά ευρήματα είναι ότι τελικά το κουτσομπολιό μέσω Διαδικτύου, δηλαδή όσα προβάλλονται μέσα από το Facebook έχουν χαρακτήρα ελεγκτικό αλλά και ισχυροποιητικό του ελέγχου. Δηλαδή ο έλεγχος καθίσταται ισχυρότερος αφενός επειδή ο κριτής συνέλαβε ξαφνικά τον γείτονα ή τον φίλο να προβαίνει σε μια πράξη την οποία μέχρι τότε απέκρυπτε και αφετέρου διότι ο κρινόμενος ή αλλιώς ο ελεγχόμενος νιώθει πως δεν μπορεί πλέον να κρυφτεί, όπως θα συνέβαινε στην κοινωνική ζωή της μικρής αυτής πόλης αν δεν υπήρχε η προβολή της ζωής αυτών των ανθρώπων στο Facebook. Αυτή η πτυχή αναδεικνύεται και από τις φράσεις που συχνά χρησιμοποιούν στο λόγο τους οι πληροφορητές «τον τσάκωσα στα πράσα», «να είναι καλά το Διαδίκτυο», «αν δεν υπήρχε το Facebook δεν θα ξέραμε τίποτα», είναι μόνο μερικές από τις φράσεις που δείχνουν μια δυναμική του κουτσομπολιού που λαμβάνει χώρα διαμέσου των προσωπικών ιστοσελίδων. Σε συζητήσεις που είχα στην πλατεία του μικρού αυτού δήμου όσο και σε σπάνια πληροφορητών διαπίστωσα πως το σχήμα: ψέμα-διασταύρωση μέσω Διαδικτύου και αποκάλυψη του ψέματος-τελική ρήξη σχέσεων μεταξύ των κατοίκων, είναι το πλέον διαδεδομένο σχήμα (πρβλ. και Kouzas, 2020). Ούτως ή άλλως το κουτσομπολιό πάντοτε ήταν ένας μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου είτε θετικός είτε αρνητικός. Αυτή τη διττή διάσταση είχε περιγράψει εθνογραφικά η Du Boulay (1974) στη θαυμάσια μονογραφία της για τα ορεινά χωριά της Βόρειας Εύβοιας. Στην έρευνά της διαπίστωσε ότι το κουτσομπολιό είχε ένα πολλαπλά ελεγκτικό ρόλο: έλεγχε κατά τρόπο θετικό κάποιον κάτοικο, ο οποίος δρούσε θετικά για όλη την κοινότητα, ενώ έλεγχε κατά τρόπο σκληρό τον κάτοικο εκείνο ο οποίος είχε μια συνολικά αρνητική δράση (Du Boulay, 1974, σσ. 201-229). Πώς συνέβαινε αυτό; Ο θετικός έλεγχος προωθούσε τον κάτοικο στην ίδια την κοινότητα σε ένα επίπεδο επαγγελματικό ή κοινωνικό, ενώ ο αρνητικός έλεγχος απομόνωνε τον κάτοικο από την κοινότητα.

Επιπρόσθετα, έλεγχος υπήρχε από την ίδια την κοινότητα και για τον κουτσομπόλη: ο υπερβολικά κουτσομπόλης ήταν ένα άτομο αρνητικά φορτισμένο που συχνά το απέφευγαν -για να μην τους κουτσομπολέψει-, σε σύγκριση με ένα άτομο που κουτσομπόλευε λιγότερο (πρβλ. και Degh, 1995, σσ. 22-24). Σήμερα, βέβαια από την έρευνα διαπιστώνουμε ότι στην υβριδική πραγματικότητα διάχυσης του κουτσομπολιού, οι περισσότεροι όχι μόνο δεν απομονώνουν τους υπερβολικά κουτσομπόληδες στο Διαδίκτυο αλλά αντίθετα του ακολουθούν (followers) και βέβαια παρακολουθούν κάθε ανάρτησή τους για να ενημερωθούν. Εκείνο που φαίνεται πάντως επίσης να διατηρείται είναι η σημασία των θετικών ή των αρνητικών κρίσεων για την αποδοχή ενός ατόμου από την κοινότητα. Ο μεγάλος αριθμός θετικών κρίσεων και στο Διαδίκτυο καθιστά το άτομο αποδεκτό, ενώ αντίθετα ο μεγάλος αριθμός αρνητικών κρίσεων φαίνεται πως κάνει τους κατοίκους της κοινότητας να είναι πιο επιφυλακτικοί απέναντί του είτε σε επίπεδο προσωπικό είτε σε επίπεδο επαγγελματικό (Κούζας, 2018, σσ. 206-207).

Σκάνδαλα και αποκαλύψεις

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και τα σκάνδαλα καθώς και η αποκάλυψή τους. Το σκάνδαλο υπήρξε πάντοτε ο πυρήνας των κουτσομπολιών στην κοινότητα. Σύμφωνα με τον Gluckman (1963, σσ. 307-310) τα σκάνδαλα είναι ένας από τους βασικούς πυρήνες των κουτσομπολιών που είναι όμως «ανώτερα» αξιακά από τις απλές πληροφορίες. Και αυτό διότι δεν είναι απλώς μια αναπαραγωγή της καθημερινής πληροφορίας αλλά πολύ περισσότερο είναι η αποκάλυψη μιας πληροφορίας μυστικής που την γνωρίζουν ελάχιστοι στην κοινότητα. Επιπλέον η πληροφορία αυτή πάντοτε σχεδόν αναφέρεται σε ένα «απαγορευμένο» συμβάν. Με τον όρο «απαγορευμένο» εννοούμε οποιοσδήποτε πράξεις ξεφεύγουν από το κανονιστικό πλαίσιο της κοινότητας (εάν ερευνούμε έναν μικρότερο χώρο) ή μιας ολόκληρης κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Gluckman (1973, σ. 311) συνήθως τα σκάνδαλα προέρχονται από τη θραύση των κανονιστικών πλαισίων που σχετίζονται με τον έρωτα, την οικογένεια ή την οικονομική ζωή. Αυτή η πληροφόρηση για σκάνδαλα από το Διαδίκτυο που έχουν σχέση με τη ζωή της κοινότητας τη διαπίστωσα καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Ιδιαίτερα, κατά την περίοδο που έκανα έρευνα στην περιοχή είχε γίνει βασικό θέμα συζήτησης η εξωσυζυγική σχέση ενός ελεύθερου επαγγελματία της περιοχής, ο οποίος είναι ευρέως γνωστός. Εκείνο το σημείο που είχε πάντως συγκλονίσει τους κατοίκους δεν ήταν τόσο η αποκάλυψη της εξωσυζυγικής σχέσης και η πιθανολογούμενη διάλυση του γάμου (που δεν συνέβη κιάλας λόγω παρέμβασης συγγενικών προσώπων) όσο ο τρόπος της αποκάλυψης: το γεγονός ότι αποκαλύφθηκε η εξωσυζυγική σχέση μέσω Facebook. Αναφέρω ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από μια πληροφορητρια:

«Όλο κάτι ψιθυριζόταν εδώ στη γειτονιά για τον Αντώνη τον χασάπη και την κόρη της φουρνάρισσας, τη Ματούλα. Αλλά αποδείξεις δεν υπήρχαν μέχρι που είδαν φωτογραφία της Ματούλας στο Facebook αγκαλιά με άντρα σε παραλία, χωρίς το σώμα, αλλά φαινόταν μόνο το χέρι του. Αλλά έλα που αγαπά ο Θεός τον κλέφτη, αγαπά και τον νοικοκύρη και το χέρι είχε και δάκτυλα και στα δάκτυλα ήταν η βέρα αλλά και το δακτυλίδι του Αντώνη που το είχε από τον πατέρα του... και όλα αποκαλύφθηκαν. Και μετά αναγκάστηκε και τα είπε στη γυναίκα του και εκείνη ήθελε να χωρίσουνε, αλλά πέρασε τα σόγια από κοντά και τα βρήκανε. Ήτανε και 3 μικρά παιδιά στη μέση βλέπεις... » (Τόνια, 36 ετών).

Αυτή η αποκάλυψη ήταν απλώς το πληροφοριακό «κέντρο» μιας αρκετά συνθετότερης κατάστασης ως προς την αποκάλυψη σκανδάλων και την πληροφόρηση των κατοίκων της περιοχής. Το βασικό ζήτημα που για μήνες το συζητούσαν, ήταν πως χωρίς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν θα είχε αποκαλυφθεί αυτή η παράτυπη-εξωσυζυγική σχέση. Το σκάνδαλο, εκτός από το περιεχόμενο, εμπεριέχει και την έννοια του ξαφνικού και μη αναμενόμενου συμβάντος (Du Boulay, 1974, σσ. 211-213· Hannerz, 1967, σ. 37). Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συνέβαλαν στην ξαφνική αυτή αποκάλυψη και μάλιστα κατά τρόπο δομικό. Θεωρώ πάντως πως το ζήτημα της αποκάλυψης σκανδάλων από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχει διαφορετικές παραμέτρους που δεν έχουν εν πολλοίς ερευνηθεί. Για παράδειγμα στη συγκεκριμένη περίπτωση εστιάζουμε σε μια υπόθεση που δεν έχει αντίκτυπο, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό στην ευρύτερη κοινότητα. Επιπρόσθετα, η υπόθεση αυτή αποκαλύφθηκε ακούσια λόγω ενός σφάλματος (προβολή μιας φωτογραφίας από την οποία χαρακτηρίστηκε ένα συγκεκριμένο μέλος της κοινότητας). Ως εκ τούτου είναι μια περίπτωση που προβλήθηκε αλλά και συζητήθηκε σε διαζώσης συζητήσεις των κατοίκων της περιοχής. Παρατήρησα όμως ότι σε συγκεκριμένες ιστοσελίδες άλλα σκάνδαλα που έχουν ευρύτερο πολιτικό ή οικονομικό αντίκτυπο, προβάλλονται συγκεκριμένα και χωρίς αναφορά στους «πρωταγωνιστές» των γεγονότων. Γιατί συμβαίνει όμως αυτό; Οι ίδιοι οι πληροφορητές που είτε διαβάζουν τα σχόλια στο Facebook είτε τα διαχειρίζονται, μου ανέφεραν πως στο παρελθόν είχαν υποβληθεί μηνύσεις και αγωγές για διασπορά ψευδών ειδήσεων. Και αυτός είναι ένας παράγοντας που τους συγκρατεί από το να προβούν σε δομικές αποκαλύψεις. Επομένως, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι ακόμα και στο Διαδίκτυο δεν υπάρχει η απόλυτη ελευθερία που συχνά πολλοί προβάλλουν (πρβλ. Κούζας, 2018, σσ. 199-200). Και οι ψηφιακές πληροφορίες ελέγχονται και βέβαια επηρεάζονται από τις αντιδράσεις

των πρωταγωνιστών στην καθημερινή ζωή. Τελικά και η ψηφιακή πληροφορία ελέγχεται και κινείται «στα μέτρα» της κοινωνικής πραγματικότητας, εφόσον δομικά επηρεάζεται από εκείνη (Καπανιάρης, 2017, σσ. 37-38). Παρατήρησα μάλιστα ότι ανάλογες αναφορές σε πολιτικά ή οικονομικά σκάνδαλα της περιοχής γίνονταν με πολύ μεγαλύτερη ευκολία σε συζητήσεις σε παρέες σε καφενεία ή στο δρόμο, παρά σε ψηφιακές σελίδες. Το κουτσομπολιό επομένως όσον αφορά το ζήτημα των σκανδάλων διεξάγεται πολύ πιο ελεύθερα σε δια ζώσης συζητήσεις παρά στο Διαδίκτυο. Όπως μου ανέφερε μια πληροφορήτρια «εκεί ότι γράψεις μένει!». Αυτή η φράση πιστεύω ότι συμπυκνώνει και τη διαφορά μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας ή ηλεκτρονικής προφορικότητας -όχι με όρους προτεραιότητας ή σημαντικότητας της μίας μορφής έναντι της άλλης αλλά με όρους διαφορετικότητας μέσα σε ένα πλαίσιο ισοτιμίας (Κατσαδώρας, 2013, σσ. 99-122). Και οι δύο μορφές συνυπάρχουν αλλά με διαφορετικού βαθμού ελευθερίες και περιορισμούς.

Συμπερασματικά

Στην παρούσα σύντομη μελέτη προσπάθησα να προσεγγίσω την έρευνα των κοινωνικών σχολιασμών (κουτσομπολιό) τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και στο Διαδίκτυο. Με βάση συγκεκριμένα εθνογραφικά παραδείγματα από την ζωή μιας μικρής πόλης προσπάθησα να αναδείξω τόσο τη σχέση κοινωνικής και ψηφιακής πραγματικότητας όσο και την ανατροφοδότηση μεταξύ των δύο αυτών καταστάσεων. Μέσα από την έρευνα προέκυψαν κάποια βασικά συμπεράσματα:

Καταρχάς το κουτσομπολιό τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και στο Διαδίκτυο δεν έχει μια ενιαία και παγιωμένη μορφή. Σε μεγάλο βαθμό λαμβάνει τη μορφή θεωριών συνωμοσίας, αστικών θρύλων ή φημών. Αυτό συμβαίνει διότι δεν μπορούμε επακριβώς να ορίσουμε τα όρια αυτών των ειδών του λόγου και τα οποία συχνά συγχέονται μεταξύ τους.

Είτε αναφερόμαστε στην κοινωνική ζωή είτε στην ψηφιακή πραγματικότητα, από την έρευνα διαπίστωσα ότι το κουτσομπολιό δεν είναι συνδεδεμένο μόνο με τις ώρες της σχολής και πολύ περισσότερο δεν είναι «απλώς μια κουβέντα για να περάσει η ώρα». Το κουτσομπολιό ναι μεν έχει μια ρευστή ή και ασαφή μορφή, εντούτοις σε καμία περίπτωση δεν συνδέεται με τις έννοιες της τυχαιότητας και της σύμπτωσης. Αντίθετα το κουτσομπολιό είναι συνδεδεμένο με συγκεκριμένες στρατηγικές που έχουν στόχο την προώθηση συγκεκριμένων ατόμων ή επιχειρήσεων.

Ειδικότερα, όσον αφορά την προώθηση προϊόντων ή την προτίμηση σε συγκεκριμένους επαγγελματίες, από την έρευνα κατέστη φανερό ότι το Διαδίκτυο παίζει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο όσον αφορά τα κριτήρια επιλογής των πελατών. Το γεγονός πως οι πληροφορίες στο Διαδίκτυο παρέχονται αφειδώς κάνει πολλούς να πιστεύουν πως είναι και πληροφορίες ειλικρινείς και επομένως ότι λειτουργούν προς το συμφέρον των πελατών. Επίσης, από την έρευνα διαπίστωσα πως όχι μόνο υπάρχει άμεση και διαρκής ανατροφοδότηση μεταξύ Διαδικτύου και κοινωνικής ζωής αλλά πως στο ζήτημα της πληροφορίας το Διαδίκτυο παρέχει τέτοιον όγκο πληροφοριών ώστε αιμοδοτεί και τις συζητήσεις στις κοινωνικές συναθροίσεις στην περιοχή.

Σε ένα άλλο επίπεδο διαπίστωσα ότι το κουτσομπολιό λειτουργεί τόσο ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου όσο και ως μέσο προβολής και αποκάλυψης σκανδάλων. Ανάλογες βέβαια λειτουργίες μπορούμε να εντοπίσουμε και στις παραδοσιακές κοινωνίες του παρελθόντος. Υπάρχουν βέβαια και διαφορές ως προς την ανατροφοδότηση και την ένταση των συναισθημάτων στην κοινωνική ζωή: δηλαδή ενώ το Διαδίκτυο τροφοδοτεί την πραγματική ζωή με πληροφορίες, ο κοινωνικός σχολιασμός των πληροφοριών λαμβάνει χώρα στην καθημερινότητά μας είναι πολύ πιο έντονος και πιο εκτενής από όσο διαδικτυακός σχολιασμός. Αυτή η τάση συνδέεται με τη φύση του «προφορικού» λόγου στο Διαδίκτυο που είναι στην ουσία γραπτός λόγος με χαρακτηριστικά προφορικότητας. Ως γραπτός λόγος παραμένει, κρίνεται και μπορεί να επισείσει συνέπειες ακόμα και νομικές στους δημιουργούς του. Ως εκ τούτου οι μετέχοντες στις ομάδες του Διαδικτύου, αν και έχουν την ελευθερία να εκφραστούν, εντούτοις παραμένουν πάντοτε προσεκτικοί, ενώ εκφράζονται με πολύ μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας κατά τις προφορικές συζητήσεις.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη μελέτη, πιστεύω ότι το βασικό συμπέρασμα που μπορεί ένας κοινωνικός ερευνητής να εξάγει είναι πως από τη μια πλευρά δεν μπορούμε να εκλαμβάνουμε και να ερευνούμε την κοινωνική πραγματικότητα χωριστά από τον ψηφιακό κόσμο. Μια τέτοια διαίρεση πέρα από επιστημονικά απαράδεκτη θα μπορούσε να δημιουργήσει και προβλήματα προσέγγισης και ερμηνείας αφού το Διαδίκτυο τροφοδοτείται από την κοινωνική ζωή και το αντίστροφο. Από την άλλη πλευρά πρέπει να συνειδητοποιήσουμε πως κάθε μορφή λαϊκού πολιτισμού είτε εμφανίζεται στο Διαδίκτυο είτε στην καθημερινή μας ζωή έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες ως προς την έκφραση. Δεν μπορεί να εκληφθεί ως μια παγιωμένη και αναλλοίωτη μορφή έκφρασης, ακριβώς γιατί μεταβάλλεται ανάλογα με το περιεκτικτικό περιβάλλον. Γι' αυτόν τον λόγο οι ίδιες πληροφορίες που προέρχονται από το κουτσομπολιό μιας παρέας στο δρόμο, μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικές από το κουτσομπολιό μιας διαδικτυακής ομάδας και ας αναφέρονται ακριβώς στο ίδιο ζήτημα.

Βιβλιογραφία

- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Νέοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών-Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, Διαδίκτυο, σχολείο*. Εκδόσεις Σιδέρης.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2017). *Όψεις Εθνογραφικής Έρευνας στις Λαογραφικές Σπουδές: Φεμινιστική Εθνογραφία, Διαδικτυακή Εθνογραφία*. Παπαζήσης.
- Διαμαντάκη, Κ. (2003). Κοινότητες του Διαδικτύου. Μια ηλεκτρονική δημόσια σφαίρα;. Στο Ρ. Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Η ψηφιακή πρόκληση: ΜΜΕ και δημοκρατία* (σσ. 407-424). Τυπωθήτω/Γ. Δαρδανός.
- Δουκάτα Μ., & Πολίτης Δ. (2014). Εξερευνώντας την πληροφορία στο περιβάλλον ανοικτής πρόσβασης. Στο Μ. Κανελλοπούλου (επιμ.), *Ιστορία της πληροφορίας. Από τον πάπυρο στο ηλεκτρονικό έγγραφο* (σσ. 408-432). Νομική Βιβλιοθήκη.
- Dreyfus, L. H. (2003). *Το Διαδίκτυο*, μετάφραση Γ. Ναθαναήλ. Κριτική.
- Hubert, L. D. (2003). *Το Διαδίκτυο*, μετάφραση Π. Μπουρλάκης. Κριτική.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Κριτική.
- Καπινιάρης, Α. (2017). *Ψηφιακή Λαογραφία και Εκπαίδευση: Εμπλουτισμένα Μέσα και Καινοτόμες Προσεγγίσεις στη Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού*. Ήρα εκδοτική.
- Καπινιάρης, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2019). Η λαογραφία στο δρόμο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning). *Λαογραφία*, 44, 97-117.
- Κατσαδώρας, Γ. (2013). Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα. Στο Γ. Κόκκινος & Μ. Μοσκοφόγλου-Χιονίδου (επιμ.), *Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό* (σσ. 99-122). Ταξιδευτής.
- Κούζας, Γ. (2018). Η κοινωνική δυναμική του καθημερινού λόγου. Μια εθνογραφική προσέγγιση της οικονομικής λειτουργίας των κοινωνικών σχολιασμών (κουτσομπολιού). *Εθνολογία*, 17, 181-218.
- Κούζας Γ. (2021). Ο «πύργος» της οδού Θήρας στα Πατήσια. Μια περιπτωσιολογική μελέτη για την κυκλοφορία και την κοινωνική σημασία των θεωριών συνωμοσίας στη σύγχρονη πόλη. Στο Ν. Μαχά-Μπιζούμη κ.ά. (επιμ.), *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη: παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις 2* (σσ. 799-843). ΔΠΘ/Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας-εκδ. Ιδιόμελον.
- Μιχαήλ, Γ. Β. (2009). Homo Interneticus ή Λαογραφία και Διαδίκτυο». *Λαογραφία*, 41, σσ. 291-305.
- Νουανάκη, Α. (2022). *Ελληνικοί Αστικοί Θρύλοι στο Διαδίκτυο*. Διδακτορική Διατριβή-ΠΤΔΕ ΕΚΠΑ.
- Taguieff, P. A. (2015). *Συνωμοσιολογική σκέψη και θεωρίες της συνωμοσίας* (μετάφραση Α. Ηλιαδέλη). Επίκεντρο.
- Φουλίδη, Ξ. (2015). *Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές Λαογραφικές Σπουδές: Το Διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Λαϊκού Πολιτισμού*. Διδακτορική

Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.

- Abrahams, R. D. (1970). A performance-centered approach to gossip. *Man*, 5, σσ. 290-301.
- Allport G., & Postman L. (1947). *The Psychology of Rumor*. Henry Holt.
- Bausinger, H. (1958). Strukturen des Alltäglichen Erzählens. *Fabula*, 1, σσ. 239-254.
- Bausinger, H. (1977). Alltäglichen Erzählens. *Enzyklopädie des Märchens*, 1, σσ. 323-330.
- Blank, T. J. (2009). *Folklore and Internet: Vernacular Expression in the Digital World*. State University Press Logan.
- Blank, T. J. (2013). *The Last Laugh: Folk Humor, Celebrity Culture, and Mass-Mediated Disasters, in the Digital Age*. University of Wisconsin Press.
- Boulay, J. Du, (1974). Gossip, friendship and Quarrels. Στο βιβλίο της *Portrait of a Greek mountain village*. Oxford University Press, σσ. 201-229.
- Cox, B. A. (1970). What is Hopi gossip about? Information management and Hopi factions. *Man*, 5, σσ. 88-98.
- Degh, L. (1995). *Narratives in Society: A Performer-centered Study of Narration*. FF Communications.
- Gilmore, D. (1978). Varieties of gossip in a Spanish rural community. *Ethnology*, 17, σσ. 89-99.
- Gluckman, M. (1963). Gossip and scandal. *Current Anthropology*, 4, σσ. 307-316.
- Hannerz, U. (1967), Gossip networks and culture in a Black American ghetto. *Ethnos*, 32, 35-59.
- Harrington, C. L., & Bielby, D. D. (1995). Where did you hear that? Technology and the social organization of gossip. *Sociological Quarterly*, 36, σσ. 607-628.
- Howard, R. G. (2008). Electronic Hybridity: The Persistent Processes of the Vernacular Web. *Journal of American Folklore*, 121, σσ. 192-218.
- Kouzas, G., (2020). From public to private life and vice versa. Social comments (gossip) as a dynamic expression of positive and negative emotions. *Ethnologia Balcanica*, 22, σσ. 27-40.
- McClelland, Br. (2000). Online Orality: The Internet, Folklore, and Culture in Russia. In L. Lengel (ed), *Culture and Technology in New Europe: Civic Discourse in Transformation in Post-Communist Nations* (σσ. 179-191). CT: Ablex.
- Raj, J. (2018). Rumour and Gossip in a Time of Crisis. Resistance and Accommodation in a South Indian Plantation Frontier. *Critique of Anthropology*, 39 (1), σσ. 52-73.
- Shermer, M. (1997). *Why People Believe Weird Things? Superstition and Other Confusions of Our Time*. W. H. Freeman.